

Поняття літературної мови та літературного стандарту.

Ключові слова: мова, історія мови, літературна мова, літературний стандарт, мовна норма, діалект

Постановка проблеми. Досліджуючи мову складно знайти настільки неоднозначне і різнопланове мовне явище, як літературна мова. Наявність подібної неоднозначності виступає однією з причин полярності у підходах до розуміння та вивчення науковцями даного поняття. В статті досліджується поняття літературної мови, проводиться аналіз підходів лінгвістів до визначення змісту та особливостей цього поняття.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Незважаючи на все різноманіття існуючих трактувань поняття “літературна мова (стандарт)” за своєю сутністю їх можна звести до 3 типів. До першої групи відносяться ті хто переконані, що літературна мова є лише різновидом національної мови, називають її “відшліфованим” письмемниками варіантом національної мови (Будагов Р. А. [1] та ін.). Друга група дослідників вважає, що літературна мова є мовою писемності, мовою на якій пишуть книжки, така, що протистоїть живій мові, розмовній мові (Виноградов В.В. [3] та ін.). На відміну від інших третя група вважає, що літературна мова, є суспільно важливою для певного народу мовою, на відміну від діалекту та жаргону, які не володіють подібними властивостями суспільної значимості (Гухман М. М. [8] та ін.).

Метою даної статті є аналіз напрямів дослідження поняття літературної мови, визначення диференційних ознак національної літературної мови (стандарту).

Виклад основного матеріалу

Загальновідомо, що поняття «літературна мова» протягом довгого періоду часу було об’єктом науково-теоретичних суперечок серед вчених-лінгвістів. На даний момент існує безліч наукових праць на дану тематику, які були написані на матеріалі слов’янських та романо-германських мов. Не зважаючи на все різноманіття підходів стосовно цього питання, навіть в наш час його розуміння залишається досить обмеженим.

Досліджуючи поняття «літературна мова» та його зміст варто починати з основ, а саме з формулювання найбільш загального визначення цього поняття.

Літературна мова - основна, наддіалектна форма існування мови, що характеризується більшою або меншою обробленістю, поліфункціональністю, стилістичною диференціацією і тенденцією до регламентації [10: 270]. За своїм культурним і соціальним статусом літературна мова протистоїть територіальним *діалектам*, різним типам побутово-розмовних *койне* і *просторіччя* - як вища форма існування мови [8: 525].

Дискусії стосовно різних аспектів поняття літературної мови тривають вже не одне десятиліття однак незважаючи на суперечки, більшість лінгвістів

сходяться у думці, що літературна мова є історичною категорією. Дійсно, аналізуючи історію розвитку літературних мов можна побачити, що функціональне навантаження певної літературної мови може відрізнятися в різних історичних умовах, в даному відношенні визначальну роль відіграє рівень суспільного розвитку і загальної культури народу, а також умови формування літературної мови [8: 502]. Гарним прикладом тому є класична арабська літературна мова, яка сформувалася в VII-VIII ст., як мова поезії, мусульманської релігії, науки та освіти внаслідок високого рівня розвитку арабської культури [7: 13; 8: 511]. Дещо по іншому все відбувалося в Європі, де на початкових етапах формування літературних мов Західної Європи існували переважно поетичний та прозаїчний жанри художньої літератури, народний епос і лише частково релігійна література. В Європі літературні мови досить пізно почали обслуговувати галузі науки та освіти, внаслідок того, що в цих сферах довгий час панувала латинська мова [8: 511].

Розглядаючи будь-яке мовне явище важливо розуміти внутрішні (мовні) фактори його існування та функціонування, це стосується і поняття літературної мови (стандарту). Відомий радянський лінгвіст Ярцева В.Н. стверджує, що статус літературної мови, певний рівень функціонального навантаження літературної мови залежить від закріплення окремих сфер спілкування за тією або іншою формою існування мови, інакше кажучи, від мовної ситуації, характеру і числа її компонентів [10:270]. Відповідно в тих випадках, коли у сфері усного спілкування панують територіальні діалекти або напівдіалекти, літературна мова виявляється обмеженою сферою писемності. Дещо інший характер має обмеження функцій літературної мови в тих випадках, коли в окремих сферах спілкування використовується інша літературна мова, наприклад латинська мова в середньовічній Європі [8: 535].

Зміни які відбуваються в літературних мовах зумовлені чинниками не лише власне мовного, але і позамовного характеру. До цих чинників можна віднести середовище існування та історичний контекст літературної мови. Звертаючись до історичних джерел можна помітити, що саме відмінності в історичних напрямках розвитку різних народів і держав зумовлюють виникнення мовних ситуацій, які в свою чергу знаходять своє вираження в специфіці розвитку та характері літературних мов. Так, в другій половині XX ст. в Норвегії існувало дві літературних мови - букмол і лансмол (нюнорськ), які виконували функцію універсального засобу спілкування. це пояснювалося тим, що перша з них сформувалася в період датського панування на основі взаємодії датської мови з норвезьким койне міста Осло, друга - в процесі боротьби за національну незалежність - на базі місцевих діалектів [7: 15-16]. В історії не поодинокими були випадки, коли в одній державі в певний період могли одночасно співіснувати різні типи літературних мов. В таких випадках антична літературна мова, яка володіла обмеженою стильовою системою, а також була незрозумілою широким верствам населення співіснувала з пізніми варіантами літературної мови. Подібна ситуація мала місце в Японії у період з XVII - XIX ст. де панувала своєрідна диглосія: стара письмова мова була державною мовою, мовою науки, високих жанрів літератури, а поряд з нею розвивалася нова літературна мова, яка поступово витісняла старі форми.

Процес змін в мові відбувався поступово, спочатку вони відбулися в художній літературі, а в офіційному побуті лише наприкінці цього процесу. [8: 536].

Враховуючи той факт, що особливості, які притаманні літературній мові розкриваються в сукупності її ознак, в різних літературних мовах, а також в різні періоди історії однієї літературної мови співвідношення між названими ознаками, форми їх реалізації не є тотожними і стабільними. Окремі відмінні риси лише поступово формуються в історії мов, причому їх становлення і розвиток протікає нерівномірно [8: 505]. Так, наприклад, поняття “поліфункціональність” по відношенню до літературної мови не означає обов'язкового охоплення цією ж мовою всіх сфер спілкування. Класичні літературні мови Японії, Китаю, арабського Сходу були мовами письмового спілкування в усному спілкуванні панували діалекти і койне міст [6: 528]. Схожим чином все відбувалося в країнах західної Європи, там проникнення літературної мови в сферу побутово-розмовної комунікації також відбулося досить пізно. Обмеження функцій літературної мови відбувається і в результаті її виключення зі сфер державного керування, науки, ділового листування при використанні в цих сферах чужої літературної мови [8: 506]: німецька мова XI-XII ст. фактично була виключена з цих областей суспільної практики, оскільки в них панувала латинська мова.

Як вже було зазначено, одними з характерних рис літературної мови є наддіалектність та обробленість. Звертаючись до цих характеристик варто враховувати, що рівень обробленості і наддіалектності мови може відрізнятися. Однак у більшості випадків літературна мова допускає відбір мовних явищ на основі більш-менш усвідомлених критеріїв (функціонально-стилістичних, структурних) таким чином, відносна регламентація існує навіть при відсутності норм кодифікації [8: 520].

Наддіалектність в літературній мові обов'язково поєднується з обробленістю і функціонально-стилістичною варіативністю, саме цим літературна мова відрізняється від таких наддіалектних утворень, як койне міст та інших різновидів напівдіалектів [10: 270].

Як правило, наддіалектність літературної мови проявляється в поступовому відокремленні від діалекту, а саме у відмові від вузькорегіональних ознак одного діалекту і в об'єднанні рис різних діалектів [8: 507], і в функціонально-стилістичному відокремленні, яке реалізується при наявності особливих шарів лексики та фразеології, властивих тільки літературній мові, в оформленні специфічних для художніх стилів синтаксичних моделей [7: 18]. Поняття наддіалектності не означає повної відсутності регіональних варіантів літературної мови, які можуть довго зберігатися, особливо в літературній мові донаціонального періоду [7: 11]. Формування єдиних для даного соціуму норм літературної мови, особливо її усної розмовної форми, - процес тривалий, найчастіше пов'язаний з епохою формування національних відносин. В багатьох країнах з розвиненими літературними мовами співвідношення загальної літературної норми і регіонального варіювання є досить складним: порівняйте мовну ситуацію в XIX ст. в Італії, Німеччині. Деякі сучасні літературні мови мають національні варіанти, які використовуються в різних державах. Англійська мова має

національні варіанти в Англії і США, а в Іспанії і країнах Латинської Америки є свої власні національні варіанти іспанської мови [8: 541].

Наявність письмової фіксації не всіма лінгвістами визнається універсальною і обов'язковою ознакою літературної мови, хоча створення писемності у раніше неписьменних народів в значній мірі змінює характер літературної мови, збагачуючи її сильні сторони і розширюючи сфери її застосування. Втім, існує також діаметрально протилежна точка зору стосовно походження літературної мови, яка безпосередньо пов'язує даний процес зі становленням писемності. Одним з прибічників даної точки зору був радянський мовознавець Філін Ф.П. [9]. Також існувала група мовознавців серед яких була професор Гухман М. М. та ін., вони вважали, що мова усної поезії у різних народів, формульні елементи в мові обряду і усного права містять в своїй сукупності той ступінь наддіалектності і обробленості, який дозволяє відносити їх до ранніх літературних мов, до витоків історії літературних мов [8: 507]. В ряді мов простежується зв'язок між усними обробленими формами мови дописьмового періоду і мовою пізніх жанрів писемності.

Існування єдиних кодифікованих норм не є обов'язковою універсальною ознакою літературних мов. Їх становлення відноситься до пізніх періодів історії літературних мов. У більшості випадків нормалізаційні процеси співвіднесені з епохою формування національних мов, хоча можливі й винятки, вони характеризують лиш певний різновид літературної мови - національну літературну мову і готуються в попередні періоди історії літературних мов відносно регламентацією стилістичних прийомів і нормативів в мові поезії і прози, вибором лексичних і синтаксичних моделей [8: 520].

Характеристика будь-якої літературної мови в певний історичний період не може вважатися повноцінною без визначення тих верств населення, які вважалися її прибічниками, інакше кажучи без її соціальної бази. По суті соціальна база літературної мови визначається тим, на яку мовну практику вона спирається і які зразки наслідує в своєму становленні і розвитку. Для середньовічних літературних мов типовою є вузька соціальна база, оскільки вони обслуговували культуру вищих верств феодального суспільства, що зумовило стилістичну систему літературних мов тієї епохи, їх відокремлення від розмовної мови не тільки селян, але й міського населення. Процес формування і розвитку національної літературної мови характеризується наростанням тенденцій до демократизації, до розширення їх соціальної бази, до зближення художнього і розмовного стилів [6: 341; 8: 517].

Не менш важливо при дослідженні літературної мови вказувати на її зв'язок з таким поняттям як «мовний стандарт». Під цим поняттям розуміють сукупність вимог до різних рівнів володіння мовою, які є зафіксованими в спеціальному описі мови в освітніх цілях; норми володіння мовою, прийняті в даному мовному суспільстві. Поняття мовного стандарту невід'ємно пов'язане з формуванням національної літературної мови.

В масовій свідомості досить поширеним є варіант трактування поняття «літературна мова» за допомогою поняття «мова художньої літератури». Дійсно ці поняття є певним чином взаємопов'язаними між собою, однак поняття «літературна мова» і «мова художньої літератури» не тотожні. Літературна мова охоплює не тільки мову художньої літератури, а й мовні реалізації в

області публіцистики, науки, державного управління, а також мову усних виступів і певний тип розмовної мови (усну форму літературної мови). Мова художньої літератури - більш широке поняття, оскільки в художні твори можуть бути включені, окрім літературно мовних форм, елементи територіальних діалектів і напівдіалекти, жаргонізми [5: 90; 8: 504]. В історії багатьох літературних мов велику роль відіграє творчість видатних письменників, така роль була у В. Шекспіра в формуванні англійської літературної мови, а також О. С. Пушкіна в формуванні російської літературної мови і т.д. [2: 65; 4: 95-96].

Підсумовуючи все вище сказане, варто зазначити, що зміст поняття «Літературна мова» змінюється у процесі історичного розвитку. Літературна мова є нестабільним явищем, яке перебуває у постійному процесі розвитку та збагачення. Під час цього процесу відбувається закріплення та шліфування обов'язкових для всіх літературних норм (стандартів).

Список використаної літератури

1. Будагов Р. А. Литературные языки // Литературные языки и языковые стили / Под.ред. Л. Н. Токарев — М. : Изд-во Высшая Школа, 1967 — С. 5-13
2. Виноградов В. В. Проблемы литературных языков и закономерностей их образования и развития /В. В. Виноградов. — М. : Изд-во Наука, 1967. — С. 54-68
3. Виноградов В.В. Литературный язык / В.В. Виноградов // Избранные труды. История русского литературного языка / Под.ред. А.И. Кучинской — М. : Изд-во Наука, 1978. — С. 288-297
4. Винокур Г. О. Русский язык / Г. О. Винокур // Избранные работы по русскому языку / под ред. Л. А. Чешко, О. Г. Шикина. — М. : Учпедгиз, 1959. — С. 11-110
5. Винокур Г. О. Язык литературы и литературный язык / Г. О. Винокур // Филологические исследования: Лингвистика и поэтика / под ред. Г. В. Степанова, Н. В. Нерознак. — М. : Наука, 1990. — С. 90-111
6. Гавранек Б. Задачи литературного языка и его культура / Б. Гавранек // Пражский лингвистический кружок / Под. ред. Н.А.Кондрашова. — М. : Изд-во Прогресс, 1967. — С. 338-378
7. Гухман М. М. К вопросу о соотношении донациональных и национальных литературных языков / М.М. Гухман // Социально-историческая обусловленность развития молдавского национального языка / Под. ред. Т.П.Ильяшенко. — Кишинёв: Изд-во Штиинца, 1983. — С. 8-19
8. Гухман М. М. Литературный язык / М. М.Гухман // Общее языкознание. Формы существования, функции, история языка / Под.ред. Б. А. Серебренникова. — М. : Изд-во Наука, 1970. — С. 502-546
9. Филин Ф.П. О структуре современного русского литературного языка // Вопросы языкознания - М. : Изд-во Наука, 1973. — № 2. — С. 3-12
10. Ярцева В.Н. Литературный язык // Лингвистический Энциклопедический Словарь / Под.ред. В. Н. Ярцева — М. : Изд-во Большая рос. энцикл., 1998. — С. 270-271